

Két utószó a Könyvtárosok kézikönyvéhez

Most, amikor a több éve folyó vállalkozás, a Könyvtárosok kézikönyve utolsó kötetéhez érkezett, a TMT szerkesztősége helyénvalónak tartotta, hogy a két szerkesztőnek az utolsó szó jogán megadja azt a lehetőséget, terjesszék elő „magamentségüket”. Ráadásul nem közös nyilatkozatot kért, hanem két, egymástól független véleményt, hogy megmutatkozhassanak az esetleg egymástól eltérő nézetek, felfogásbeli különbségek. A két szerkesztő nem „beszélt össze” utószavaik megírása előtt; az olvasók dolga megállapítani, milyen az összhang közöttük.

Széljegyzetek

Létrehozóinál senki sem ismeri jobban egy könyv gyengéit. Kritikus szeretnék lenni a kézikönyvről, sokkal inkább, mint eddigi bírálói és recenzensei. Méltatói és bírálói szinte egyhangúlag elismerően fogadták, olykor meleg hangon üdvözlötték megjelenését. (Egyetlen kivétellel. Erről az írásról viszont filológiai eszközökkel kimutatható, hogy az ítéletalkotó a kötetet nem olvasta, legfeljebb átlapozta. Nem a kemény kritika zavaró, hanem az eljárás.) Most tehát szerkesztőként és szerzőként érdemben festem le a kézikönyv gyengéit és dilemmáit. Nem mintha az öt kötetet sikertelennek ítélném. Sőt. Mindent egybevetve jónak tartom, tudva azt, hogy lehetett volna még jobb.

A nézőpont

A kézikönyv nem gyűjtemény akart lenni, hanem szintézis. Tehát nem a vonatkozó témákról írt dolgozatok vagy ismertetések sora, hanem olyan mű, amelynek van összekötő gondolata, s ez a szintetizáló elv adja meg a részletek értelmét. A holisztikus szemlélet lényege abban áll, hogy az egész több, mint részleteinek összege. Ez az elv tökéletesen nem valósítható meg már csak azért sem, mert a szerzőknek saját fejezeteik megírásához szükségük lett volna az összes többi fejezet ismeretére. Módszerként maradt tehát a szóbeli érintkezés a szerzők és a szerkesztők között, ez pedig nem működhetett mindig kellő meggyőző erővel. A kompromisszum úgy szólt, hogy az egyes fejezetek mondandója ne kerüljön ellentétbe a kézikönyv egészének a szellemével. Ez az elv azonban kevesebb annál, hogy az egyes fejezetek mondandója erősítse a vezető gondolatot.

Miben áll a kézikönyv vezérlő gondolata? Nagyon egyszerű, felületesen tekintve akár közhely. A kézikönyv azonban igyekezett bemutatni, hogy ennek az elvnek milyen következményei vannak. Röviden és nem is szakmai zsargonban szólva: a tájékoztatási és könyvtári munka tárgya nem a dokumentum (könyv, folyóirat, szabadalom, kotta és a többi), hanem az információ, pontosabban, amivé az információ összeáll: a tudás.

Sarkított ez a fogalmazás először azért, mert látólag szembeállítja a hordozókat a tudással, holott nincs ellentét köztük. A kontrasztos fogalmazás csak a probléma lényegi megértését szolgálja. Valójában így kellene fogalmazni: könyvtár, nem állhat meg munkád a hordozók szintjén, hiszen emberi értékeket és szellemi teljesítményeket őrzöl, ezekkel kell törődnöd. Még inkább így kellene fogalmazni: könyvtár, te őrzöd a szellemi értékeket és a szellemi teljesítményeket, ebben áll egyedüliséged és privilégiumod, más intézmény ebből csak töredéket vállal. Tiéd a fő felelősség.

A sarkított fogalmazás másodszor azért pontatlan, mert könyvtárakról beszél, holott itt egy feladatról van szó, tevékenységről, az egész emberiség emberként való létét biztosító, nélkülözhetetlen feladatról. A feladat a fontos, nem a helyszín. Csak-hogy azt éppen olyan helyeken végzik, ha nem is kizárólag, amelyeket könyvtárnak nevezünk. Olyan ez a viszony – Mátrai László nagyon találó kifejezését használva –, mint a gyógyításnak és orvostudománynak a viszonya a kórházakhoz. Mátrai ezt annak alátámasztására mondta, hogy nincs kórház tudomány, tehát nincs könyvtár tudomány sem. Van viszont orvostudomány, ahogyan van – a kiforratlan terminológia miatt egyelőre nevezzük így – information science, információ tudomány.

(Hátha ez a kifejezés szilárdul meg a jövőben.) 1997-ben cikket írtam *Don Quijoték útjai* címmel (*Könyvtári Figyelő*, 4. sz.), amelyben kedélyes hangon kíséreltem meg szakmánk, ismeretágunk útkeresését végigkísérni *Martin Schretingertől* napjainkig. Azt hittem, evidenciákról írok, és csak az összefoglalás a dolgom. Meglepő volt a tanulmány fogadtatása. Lényegében értetlenséggel jellemezném. Akkor tudatosult bennem, hogy a „polcológia” vagy „pecsételéstan” már annyira szétrágta szakmánkat, hogy érdemi problémáknak szinte helye sem maradt benne. (Ha nem is ilyen súlyosan, a külföldi irodalomban szintén tapasztalható hasonló jelenség. Megértő szeretettel szokták emlegetni a pecsételéstudományt, de nem csekély lenézéssel. Joggal.)

A mi szakterületünk tárgya az információ és a tudás, ezért nem mást, hanem ezt a tárgyat kell vizsgálni és elemezni. Ennek a tárgynak kell megtalálni az egységeit, ezeket az egységeket kell átalakítani feldolgozható-visszakereshető formára, és így tovább.

Az információról szóló tudományok megszületését Shannonhoz szokás kötni. Munkássága határkő a tudományok történetében. Shannon az információt jelként definiálta, amely megszámlálható. Vele kapcsolatban ezért helyesebb metrikus információról szólni. Az ő problémája az információ továbbítása, átvitele volt, és közömbös volt számára a jel jelentése. A problémát még Shannon előtt firtatta *Gábor Dénes* is, és hozzá köthető a strukturális információ fogalma. Jóval Shannon után éppen a jelentés hangsúlyozására vezették be a szemantikai információ fogalmát, a ma uralkodó terminus technicust. Nem szorul magyarázatra, milyen fontos a jelentés. A kognitív tudományok területe annak kutatása, hogy az emberi agyban, gondolkodásban milyen viszonyok és kölcsönhatások léteznek. Például az úgynevezett való világot, a nyelven kívüli világot az elme által alakított, az elmében született modellekkel értelmezzük-e? Eszerint a nyelvi jelek nem a való világra utalnak, hanem a belső világra, az emberi tapasztalatokra vonatkoznak, vagyis a való világ a nyelvi konstruálástól függ. Másfelől a modelleket a való világtól nyerhetjük. Ugye ismerős a probléma? A kognitív paradigma megjelenése azonban nem a „régiből új palackban”, hanem segítségével valóságos eredmények születtek és fognak születni.

Az utóbbi alapján gondolta el szakmánk felépítését *R. Hayes* is. Shannontól elindulva az értékelt, analízált fokozatokon keresztül egészen az „új infor-

máció” létrehozásáig, benne a tudás számbavételének és a szelekciónak olyan felfogásáig, amelyet nálunk csak *Csűry István* ismert fel jóval Hayes előtt, természetesen egészen más kontextusban.

A kézikönyvnek választania kellett, hogy melyik úton haladjon. A strukturális információ lett az alapja, de ugyanígy lehettek volna a hayes-i elvek is. Bevallom, ebben a kérdésben talán az a tény döntött, hogy *Gábor Dénes* magyar volt. A fogalmakat azonban nem közvetlenül tőle, hanem *M. McKaytől* vettük át.

A szakmai gondolatmenet így épül föl: ha a tevékenység tárgya a strukturális információ, a tudás, akkor meg kell határozni feldolgozási (megtalálási, visszahívási) darabjait, tehát ezekre a darabokra, kvantumokra kell bontani (kvantálási probléma). Legyen a kvantum neve metron, amely az új egység extenzióját, terjedelmét adja. Lényeges tulajdonságait, intenzióját nevezzük logonnak, logontartalomnak. (A McKaytól való kifejezések más szakterületeken elég korán megjelentek Magyarországon.) Ha így mérünk, akkor lennie kell egy legkisebb egységnek is; ennek neve kognitívum, amely lehet egy felismerés, egy gondolat, egy tézis.

Erre vonatkozóan különböző terminológiai javaslatok (akár az *Ungváry–Orbán*-szemlében is) jelentek már meg eddig is. Még bizonytalan, hogy a javaslatok közül melyik fog megerősödni (taxon, metron vagy más). A lényeg azonban marad: lesznek kezelési egységek, és lesznek ennek ismérvei. Az új terminológia új jelenséget takar, vagy legalábbis másképpen írja le a régit. Sokáig azt hitték, hogy csak az elnevezés az új. Nem arról van azonban szó, hogy egy könyvet fejzetenként is fel lehet dolgozni. Vegyünk egy példát. *Petőfi Sándor*ról megállapították, hogy versei népdalként is fellelhetők. Ez fontos gondolat egy költészet minősítésében, ezért ez egy felfedezés, egy tapasztalat, egy kognitívum. Publikálták is. Majd mások is megerősítették saját tapasztalatukkal. Majd népdalgyűjtők többször találkoztak ezzel a jelenséggel, eseteket írtak le helyszínekkel, időpontokkal, személyekkel. Így jelenik meg tehát az „egy gondolat”, ez minősül egy feldolgozási egységnek a vonatkozó szöveghelyek (publikációk, múzeumi gyűjtemények iratai) sokaságával együtt. A vonatkozó szöveghelyek a gondolat megelégségi helyei.

Erről a jelenségről már *Kőhalmi Béla* beszélt – talán Malclès inspirálására –, amikor a gondolat-

bibliográfiával foglalkozott. A feldolgozási egység nem egy dokumentum vagy annak egy fizikai része, hanem egy kognitívum, azaz a tudásnak adott terjedelmű része. Ha terjedelmesebb a feldolgozási egység (nagyobb léptékekkel kvantálunk), akkor tágabb a metron, változik a logontartalom. Rögzíteni kell, hogy a kvantálással meghatározott kisebb vagy nagyobb egységek nem mondanak ellent a tradicionális eljárásnak, hanem általánosítják azt. Magába foglalja azt az esetet is, amikor a feldolgozási kvantum éppen akkora, ami egy fizikai hordozón található.

A Petőfi-példával arra is rámutatunk, hogy az eljárás nagymértékben segíti a szelekciót. Könnyen kiderül a közlések másodlagossága vagy alibi volta, és sok olyan vétek is, amit napjainkban követnek el szinte nagyüzemi méretekben a tudományok imposztorai. (Ez A. Soka! kifejezése.)

Végül megjegyzendő, hogy a tudás rögzített szöveg formájában áll rendelkezésünkre. A már életre kelt, a jövőben szárba szökő automatikus eljárások jelentős része szó- és szöveganalízisen nyugszik: az automatikus osztályozástól a szövegbejárás módszereinek, a szövegtömörítés módozatainak kimunkálásáig, a szolgáltatások támogatásáig.

A napi gyakorlat és a kézikönyv

Nagy dilemmát jelentett a szerkesztésben, hogy a mindennapi gyakorlat milyen és mekkora teret kapjon. Erre a problémára a közkönyvtárak példáját hozom, közülük is a kicsiket. (Illusztrációként azonban felhozható lenne bármely más könyvtár-fajta vagy bármely más téma is.)

Az előző szakasz nagyon elvont kérdéseket taglal akkor, amikor a gyakorlatban a könyvtárak jelentős száma súlyos, napi gondokkal küzd. Kistelepülések könyvtárai még napilapot sem képesek megrendelni. Igen, a kistelepüléseknek elemi gondjaik vannak. A gondolkodó hagyomány éppen ellenkező tendenciát mutat. Böven lehet történelmi példákat találni arra, hogy nehéz helyzetekben a felelős és hosszú távra tekintő politika hogyan keresett megoldást a nehézségekre. Trianon után a nagy megrázkódtatásra Klebelsberg Kunó azzal válaszolt, hogy oktatási és kulturális programokat indított (pl. az isten háta mögé, még a tanyákra is elvitte az iskolát, és – Gulyás Pál javallatára – a népkönyvtárakat). A szocializmus kultúrpolitikáját sokáig az jellemezte, hogy sok-sok kicsi könyvtárat csináltak a Szabó Ervin-i hagyománnyal ellentét-

ben, mert ettől várták a tudatok formálását. A szétforgácsolódást gondolatlan lelkesedés kísérte. Akkor merte kimondani Sallai István, hogy a közművelődési könyvtár rendszer, s mint ilyen, általános gyűjtőköri tudományos könyvtár. Csak egy ilyen könyvtár képes garantált ellátást nyújtani, nem pedig a könyvtárnak csúfolt kölcsönző kukszli. Majdnem a fejébe került. Hiszen Sallai könyvtárképe az agymosás ellenszere volt. Sallainak a hivatal mellőzése adta meg a rangját. A favorizált tengernyi kis kölcsönzőhelyet a fővárosban az 1980–90-es években kezdték el felszámolni, és összevonásokkal teljesítőképesebb rendszert kialakítani kemény ellenvetések kíséretében. A megyeszékhelyek könyvtárai Sallait követték. A közművelődési könyvtárak így menekültek meg a széteséstől, az izolálódástól. Sallai eszméit maradéktalanul mai technikával lehetne megvalósítani. De franciaországi példát is felhozhattam volna. Amikor országuk több tekintetben megrendült, és szinte minden területen hiányok keletkeztek, De Gaulle új kormányában André Malraux író kapta meg a kulturális tárcát. A nehéz helyzetre az iskolázás és a kultúra nagymértékű felerősítésével válaszoltak, hogy a hanyatló trendeket megfordítsák. Felismerték a nemzeti érdekek és szellemi beruházás történelmi kölcsönhatását, akárcsak nálunk tette a már említett Klebelsberg.

Nyilvánvaló, hogy a kézikönyvre ráért volna egy-két történelmi fejezet, vagy akár egy egész kötet, de az eseménysort problémátörténeti közelítésben tárgyalva, nem pedig a tényeket pozitívista módon tálni. A tényekhez hozzá kell tenni az értelmet. Ezt nem pótolják az egyes fejezetek rövid visszapillantásai. A könyvtári gondolat, az ismeretgazdálkodás eszméje, a tudásrendszerezés erőfeszítései kibontakozását és alakváltásait talán Kallimakhosztól vagy sevillai Isidorustól kezdve napjainkig kellene bemutatni. Ez a szemlélet talán javítaná azt a szakmánkat rangtalanító gyakorlatot, hogy számos mai publikáció és megnyilatkozás szerint a tárgyalt téma genezise akkortól számítható, amikor a megszólaló szellemi horizontján felbukkant.

A fentiek alapján talán nyugodtan állíthatjuk, hogy az elméleti megfontolások érzékenyen érintik a mindennapi gyakorlatot. Befolyásolják a napi gondok megoldását, segítik a nehézségek leküzdését. Lásd például a különféle állományalakítási koncepciókat. Vagy az imént említett, egymással ütköztetett közkönyvtári irányzatok egyben a közkönyvtárak két szakmai filozófiáját is mutatják. Az elsőben a közművelődést amolyan díszként – por-

gekalapon a toll – szolgáltató intézmény, amelyet a feleslegből, a maradékból lehet életben tartani. Legtöbbször ez is történik. A másik esetben elemi szükségletet kielégítő intézmény, a társadalmi élet nélkülözhetetlen tényezője, a történelmi kérdésekre adott válaszok egyik kohója. Demokráciákban mindig. Ezért nem mindegy, hogy a társadalom milyennek látja könyvtárait. Még inkább nem mindegy, hogy a könyvtárak képviselői milyenként adják elő, milyennek láttatják őket. Az a könyvtár lehet csak szükséges, amely garanciát nyújt szolgáltatásaira.

Összegzésként a napi ügyek és a kézikönyv viszonyáról az állapítható meg, hogy bizonyos távolságtartás jellemzi. De ilyennek kellett koncipiálni, hiszen a benne foglaltak – a szerkesztői szándék szerint a fejlődés adott szakaszában – a változó és labilis napi gyakorlat szilárd alapját kell, hogy jelentsék. Fontos azonban, hogy a napi vitákban és a könyvtár- és tájékoztatásügy képviselőjében érvként használható szellemi fogódzókat is tartalmazzon.

A kézikönyv jövője

A kézikönyv napról napra avul, aktualitása mind-egyre megkérdőjeleződik. Az egyes fejezetek nem azonos ütemben évülnek el. Egyfelől azért nem, mert szinkronitásuk nem azonos a szakmai élvonallal akár a hazai állapot szórtsága miatt, akár személyes okokból. Másfelől azért nem, mert az avulás másként érinti a szilárdabb szövetű, megálapodottabb, és másként a dinamikusabb, változóbb témák tartalmát. E kézikönyvhöz hasonló összegzések jelentek meg nálunk *Kudora Károly*-tól, *Ferenczi Zoltán*-tól kezdve *Káplány Gézán* át a *Sallai-Sebestyén*ig vagy *Polzovics Iván*ig. Mind-egyik független az elődöktől, a tárgyalást előről kezdi.

A kiadó nyilatkozott arról, hogy a kézikönyvet folyamatosan megújítva szeretné kiadni. Csak hogy a kézikönyvnek hivatalosan semmi kapcsolata nincs a szakmával. A szerkesztésnek lehetett volna intézményi háttérrel adni, valahová telepíteni, mondjuk valamelyik tanszékhez, nagykönyvtárba, intézetbe, bárhová, amely szakmai-etikai felelősséget vállalt volna érte, s ahol kapott volna egy munkaszert és egy telefont. Az OSZK helyet adott a megbeszélések számára, és másképpen is támogatta a szerkesztés munkáját. Köszönet érte. A Könyvtártudományi Szakkönyvtár hathatósan segített, nemcsak állományával és annak rugalmas

prezentálásával, hanem szakértelmével is, amelyért külön köszönet jár.

A továbblépés technikai feltétele, hogy biztosítva legyen a szerkesztéshez szükséges minimális infrastruktúra.

A kézikönyv hiányos. Már említettem, hogy egy történelmi-problématörténelmi fejezet nagyban segítené a mai tájékozódást. Nem tudjuk, hová menjünk, ha nem tudjuk, honnan jöttünk. Más új részekre is szükség lehet. Az 5. kötet például az eredeti tervek szerint kronológiát is tartalmazott volna, de területi okokból erről le kellett mondanunk. (Lehetséges, hogy önálló kiadvány lesz belőle.) Más témák beiktatását is említhetném, de nem akarok ígéretet, éppen a bizonytalansági tényező miatt.

Régebben gyakran emlegették a könyvtárügy egységét. Az egység hangoztatása földrajzi feltételektől is függött, amennyiben kisebb országokban kapott nagyobb nyomatókat. Többen tagadták, mondván, nincs értelme olyan egységet erőltetni, amelynek nem világos a tartalma. A kézikönyv hitet tett mellette, de nem nyilvánította sarkalatos tételnek. Az egység körülbelül abban áll, hogy minden feladatot, minden intézményt megelőz az információs források számbavétele, amit hézagmentesen kell elvégezni, és ennek nyomán olyan alapregisztrációkat kell létrehozni, amelyek bárki számára (géppel) olvashatók, azaz géptől-rendszerrel függetlenek. A számba vett és regisztrált szövegekhez igazodik a hozzáférést biztosító tárolóhelyek kialakítása; ezek egyelőre digitalizált szövegkorpuszok depot-iként mutatkoznak meg. Ebből áll szakmánk „nehézipara”. Ezt követhetné az alaptermékek változatos felhasználása a legkülönbözőbb könyvtárakban és más intézményekben. Ezen a területen még mindig jelentős különbségek mutatkoznak az egyes könyvtárak felkészültsége között.

A kézikönyv megújított kiadásainak tekintettel kell lennie erre az egységre mindaddig, ameddig lehetséges és szükséges. A távolabbi jövőt már nem tudjuk prognosztizálni. Valószínű, hogy szakadás következik be a szolgáltatások terén. Egyfelől korlátozások bevezetése várható. Az információk egy részére hétepcsétes titokként fognak vigyázni, vagy kemény térítésért lehet csak hozzájuk jutni. Másfelől tényleg megvalósul a szabad hozzáférés az információk nem titkolt vagy nem bizalmas részéhez. Ezen a téren éberem kell figyelni a tudatiparra, és nem szabad elfelejteni soha a nemes könyvtári hagyományt, amelyet Sallai kapcsán

említettem, mert sokan lesznek a tudat és gondolkodás főhivatású manipulátorai. Ellensúlyozásukra nem az ellenkező előjelű manipuláció az alkalmas, hanem a manipuláció szándékától mentes szervezet, mint amilyen a könyvtár. Erre vonatkozó elhivatottságunkat nem árt már most tudatosítani. Talán már tegnap kellett volna.

Ha a kézikönyv bekerül a szakmába, és valami módon intézményesül, akkor kialakulhat körülötte mellette egy szakmai műhely. Szakmánk eddig nem tudott egy ilyet kialakítani, bár néha megvillant a lehetősége, ami aztán rövidesen elenyészett. Ennek a műhelynek több feladata lenne.

Elsőként olyan kutatási feladatok jöhetnek számításba, amelyeket helyettünk soha senki nem végez el. Azoknak az eljárásoknak a kimunkálásáról van szó, amelyek a magyar nyelvű szövegek automatikus kezelésére irányulnak. Másik cél lenne egy olyan új nemzedék kinevelése, amely fogékony az információtudomány iránt, és értelmét látja ezen a területen meggyökeresedni. A harmadik feladat a fentiekből ered. A kézikönyv munkáit elég rövid időn belül át kell adni másoknak az élet kialakult rendje szerint. Akik átveszik, legyenek szakmai megmérettetésen átesett, a szakmának elkötelezett személyek, erkölcsi és intellektuális tekintélyek.

A fentieket úgy kell érteni, hogy mindezek nem a kézikönyv folytatása végett, hanem a kézikönyv kapcsán lennének megvalósíthatók az általános szakmai fellendülés érdekében. Ne menjen veszendőbe az a szellem, amelyet elődeinktől kaptunk, és amelyet át kell hagyományoznunk utódainkra.

Horváth Tibor

Újabb kiadás előtt?

Amikor 2003. április 25-én a X. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál Könyvtáros Klubjában az Osiris Kiadó bemutatta a *Könyvtárosok kézikönyve* ötödik, záró kötetét, a szerkesztők megkönnyebbült sóhaja az ötéves munka bevégeztén máris megszakadt, hallván a kiadó igazgatójának, az Osiris kézikönyvek sorozatszerkesztőjének, Gyurgyák Jánosnak a szavait arról, hogy a kiadvány iránti érdeklődésre válaszul nemcsak utánnyomásokra gondol, hanem a szöveg állandó karbantartására, javított újabb kiadásokra is.

Tulajdonképpen ez a fenyegető (?) megjegyzés készítetett engem mint a szerkesztők egyikét arra, hogy mielőtt a hogyan továbbról érdemi vita indulna, röviden visszapillantásak az öt, egyre vastagodó kötetre. Erre két további okom is van. Az egyik az, hogy egy ilyesfajta munka nem magánvállalkozás, hanem az egész szakma közös gondja, amit az is mutat, hogy a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnöke, Bakos Klára asszony jelezte, hogy az egyesület fórumot teremt a most már teljes kézikönyv alapos kiértékelésére, s a továbbiakra vonatkozó javaslatok felvetésére. A másik az, hogy az előző kötetekről megjelent kritikák mintha túlságosan is megértők, visszafogottak és kíméletesek lettek volna, s nem mutattak rá a kézikönyv lágy pontjaira.

Félreértés ne essék: nem az egyes fejezetek tartalmát ízekre szedő kritikákat hiányolom. Annál kevésbé, mert az én véleményem szerint is sikerült munkákról van szó, amelyekre joggal tekinthetnek elégedettséggel szerzőik: korszerű szemlélettel dolgozták fel témáikat, és hasznos segítséget nyújtottak a kialakulóban lévő, modern magyar könyvtárosi gondolkodáshoz és gyakorlathoz. Áldozatkész és önzetlen munkájukat hadd köszönjem meg a magam nevében nyilvánosan is.

Amit kerestem a kritikákban, azok a szerkesztői koncepcióra és munkára vonatkozó észrevételek lettek volna. Erről viszonylag kevés szó esett. Hiszen a kritikus nem az egész művel, hanem csak egy-egy kötetrel találta magát szemben, ezért érthetően nem foglalkozhatott az egészet érintő kérdésekkel. Talán most ilyen bírálatokra is sor fog kerülni. Nem megelőzni, hanem ösztönözni szeretném megjelenésüket az alábbi megjegyzéssel. Nézzünk először a színfalak mögé!

Bár több szakmai vita előzte meg a munkálatok megkezdését még a 90-es évek végén, a kézikönyv tényleges keretei és tartalma menet közben alakult ki. Erről elég annyit mondani, hogy eredetileg három kötetből szóltak a tervek. A szerkesztők ugyan igyekeztek nem lineárisan, hanem párhuzamosan dolgozni az egyes köteteken, ez a gyakorlatban mégsem, vagy csak döccenőkkel sikerült. A figyelem döntő részét mindig az éppen leadandó kötet kéziratai követelték ki maguknak, s valljuk meg, egy távoli kézirat-leadási határidő magukat a szerzőket sem serkentette intenzív és korai munkára. Nem is szólva azokról a fejezetekről, amelyek megírására meglehetősen nehéz feladat volt képes és készséges szerzőket találni.

Ezért aztán nem csoda, ha a szerzői gárda nem teamként működött. Tagjai csak a szerkesztőkkel voltak kapcsolatban, de egymással nem. Csak a szerkesztőkön keresztül történhetett meg a témák tartalmi határainak egyeztetése, a feldolgozás mélységének egységesítése, a határterületek elosztása. A szerzői kollektívát nem hívták össze a szerkesztők sem rendszeres, sem esetenkénti megbeszélésekre. (Most ne beszéljünk arról, mennyire lett volna ez lehetséges, s gyakorlatilag milyen akadályokba ütközött.) Így pusztán nagy vonalakban lehetett az egyes témaköröket körülhatárolni, a részletes illesztésre már nem jutott sem idő, sem energia. Nyilvánvaló, hogy ez a munkamódszer nagyobb idő- és energiaráfordítást igényelt volna a szerkesztőktől is, több variáción keresztül születhetnek volna meg a kéziratok. A tiszteletdíj szerény összegének ismeretében a szerkesztőknek nem sok alapjuk volt egy ilyesfajta munkamódszer érvényesítésére. Meg kellett elégedniük azzal, hogy az egyes szerzőkkel építsenek ki szoros munkakapcsolatot, s addig kellemetlenkedjenek nekik, ameddig olyan kéziratok születtek, amelyek mind a szerzői elképzeléseknek, mind pedig a kézikönyv koncepciójának – ha itt-ott némi kis kompromisszumokkal – megfelelnek.

Így érthető, ha – ismétlem, nem a szerzők, hanem a szerkesztők hibájából, az idő és pénz hiányából – olyan átfedések és hiányosságok mutatkoztak a kézikönyvben, amelyek valójában elkerülhetők lettek volna.

Igen, az átfedések és a hiányok jelentik a két legnagyobb problémát, mert amit még kifogásként lehetne támasztani, vagyis a témák nem kellő feldolgozását, és az elméleti ismeretek túltengését a gyakorlati útbaigazítással szemben, azt a szerkesztők tudatosan vállalták. E kézikönyv nem tartalmazhatja a teljes szakmai ismeretanyagot, hanem kereteket jelöl ki, a mozgások irányát érzékelteti, a problémákat kívánja bemutatni, s utat nyitni a további elmélyült tanulmányokhoz. S nem volt értelme a módszertani útmutató szerepét sem eljátszani egy olyan könyvtári-könyvtárosi közegben, amely fejlett gyakorlattal, képzési és továbbképzési rendszerrel rendelkezik. Ám az átfedések és a hiányok!

Utólag is elfogadhatónak látszik számomra az a koncepció, amely végül kialakult, s az öt kötet tartalmi tagolásában mutatkozik meg. Semmiképpen sem jöhetett szóba a hagyományos könyvtári munkafolyamatokhoz igazodó szerkezet. Egyfelől a praktikizmus határozta volna meg a témák fel-

dolgozását, s éppen a könyvtári tevékenység információ- és könyvtártudományi alapjai inogtak volna meg; másrészt mára kérdésessé váltak a munkafolyamatok határai is, amit éppen a feltárás és visszakeresés, vagyis a feldolgozó és olvasó-szolgálati munka egysége, mint ugyanannak a dolognak Janus-arca bizonyít. Az elméleti alapvetést, a feldolgozást és visszakeresés apparátusát, a könyvtári rendszert és működését, a határterületi ismereteket, s végül a kitekintést és különféle segédleteket nyújtó öt kötet olyan keretnek bizonyult, amelybe szervesen és kellő súlyozással illeszthetők a kézikönyvet kitevő tartalmak. Ez a szervezettebb és komplexebb megközelítés persze azzal járt, hogy megnövekedett az egyes kérdések ismételt, más-más összefüggésbe illeszkedő felmerülésének lehetősége, ha úgy tetszik, veszélye. Ez az egyes kötetek fejezeteinek szintjén mutatkozott meg, részben már a fejezetek tematikájában, még inkább a részletes kifejtés során. A teljesség igénye nélkül és rendezetlenül tekintsük át ezeket az átfedéseket.

A legszembetűnőbb a könyvtár gyűjteményével (I. kötet 4. fejezet) és a könyvtári modellel (III. 10.) foglalkozó fejezet átfedése. Az állomány problémája valóban beletartozik mindkét összefüggésrendszerbe, az elméleti-tudományos alapok lerakásába, és a könyvtárügy rendszerszemléletű kezelésébe is. Ez az átfedés könnyen kiküszöbölhető lenne, ha az I. 4. kizárólag a könyvtár, illetve a könyvtárak egyre bővülő köre által kezelt szellemi örökséggel foglalkozna (szerkezete, összetétele, fejlődése, fejlesztése, apasztása, archiválási kötelezettsége, viszonya az ismeretanyag egészéhez és szektoraihoz, egyéb közgyűjtemények állományához, determináltsága a társadalmi igények által stb.). Ez valóban alapkérdés, nem csupán az egyes könyvtáré, hanem a könyvtárak rendszeréé, lényegileg érinti a könyvtárak társadalmi küldetését, s közvetlenül kihat a feltárás és visszakeresés kérdéskörére. Ami viszont az állománnyal, állományépítéssel kapcsolatos adminisztratív-technikai feladatokat illeti, természetes helyükre találnak a könyvtári modellel foglalkozó fejezetben, amely az egyes könyvtárak működését egy nagyobb rendszer alrendszerékként írja le.

A könyvtári modell fejezete (III.10.) azonban bizonyos átfedést mutat a IV. 7. (könyvtári menedzsment) és némiképpen a IV. 8. (könyvtárgazdaságtan) fejezettel is. Korántsem biztos, hogy ez hiba lenne, hiszen némi átfedés nem csak megengedhető, de szükségképpen, s a megközelítés eltérő aspektusa miatt kívánatos is: más, új megvilágí-

tásba, összefüggésekbe helyezi a problémát. Az adott esetben a két fejezet szövegének összehangolásával (pl. a III. 10-ben elég lenne utalni az alkalmazott menedzsment eljárásokra, s nem kifejezni őket) a fölösleges ismétlődéseket ki lehetne küszöbölni.

Átfedés állapítható meg a III. 8. (elektronikus könyvtárak) és a IV. 4. (automatizálás) fejezet között is. Több okot hozhatna fel a szerkesztő a maga mentségére, de célszerűbb lenne, ha a két fejezet eltérő profilját erősebben hangsúlyoznák a szerzők; a kéziratok kölcsönös ismeretében ez nem látszik reménytelen vállalkozásnak. A III. 8-ban az elektronikus helyi és világkönyvtár helyét kellene meghatározni a könyvtári-információs rendszerben, s foglalkozni minden olyan kérdéssel, amely összefügg az elektronikus dokumentumok könyvtári gyűjteménnyé való szervezésével, kezelésével, használatával, a hibrid könyvtárakkal, a falak nélküli könyvtárral, egyszóval azzal a jelenséggel, hogyan alakul át az egyes könyvtár és a világ könyvtári rendszere az elektronizáció következtében (itt persze számítani lehet ismét más fejezetekkel való átfedésekre), a IV. 4-ben pedig koncentrálni lehetne az információ- és kommunikációs technológia kérdéseire, talán szélesebb összefüggésekbe ágyazottan is (vö. Horváth Péternek a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatásban* 2001-ben megjelent cikksorozata egyes darabjaival).

Átfedések mutatkoznak a történeti vázlatokban is. Mind a szerzők, mind a szerkesztők nagy hangúlyt helyeztek arra, hogy érzékeltesék a tárgyalt témák időbeli kibomlását, ami azonban néha ismétlődéseket eredményezett (lásd pl. I. 3., II. 3., III. 1., IV. 6.). Lehet, hogy ez nem megtakarítható ismétlés, mert egy szabályos, önálló könyv-, könyvtár- és írástörténeti vázlat ugyancsak átfedésekhez vezetne pusztán az idők során felbukkanó, újabb és újabb jelenségek kifejtésével azokkal a fejezetekkel, amelyek a jelenben tárgyalják ugyanezeket a jelenségeket.

Vannak további, kisebb-nagyobb ismétlődések, mint ahogy a tárgymutatóból is kitűnik: sok tárgyszó, köztük számos egészen specifikus tárgyszó bukkan fel szórطان az egyes kötetekben. Ez azt jelzi, hogy nem lehetett a témákat egymástól elszigetelten tárgyalni (pl. a könyvtári rendszerről szóló III. 9. fejezetnek kényszerűen kellett foglalkoznia más fejezetekben is kifejtett kérdésekkel), de azt is, hogy az egyes témák egy más megközelítésben

másfajta összefüggésrendszerbe is beillesztendők. Ezért az átfedések bizonyos mértékig nem csak megengedhetők, de elkerülhetetlenek, sőt kívánatosak. A visszakeresés, az ODR, a menedzsment, a szolgáltatások, a szerzői jog – csak találmányra emelve ki néhány tárgykört a sok hasonló jelentőségű közül – sok vegyértékű fogalmak, amelyek sok más fogalommal léphetnek kapcsolatba.

Ami pedig a hiányokat illeti, előrebocsátandó, hogy az egyes köteteket és fejezeteket érintő alábbi megjegyzések, kiegészítő javaslatok nem a szerzők kritikáját jelentik – hiszen a szerkesztők elfogadták és jóváhagyták a kéziratokat –, hanem a szerkesztési-szerkezeti koncepció továbbfejlesztésére irányulnak a helytállónak vélt ötkötetes tagoltság keretében.

Az I. kötet kiegészíthetőnek látszik az információ- és könyvtártudomány elméletét és gyakorlatát megalapozó további ismeretekkel. Itt nem határterületekről van szó, hanem szakterületünk lényegéhez tartozó diszciplínákról. Magam egyelőre egy ilyen látok, mégpedig az információ társadalmi mozgására, működésére, hatására vonatkozó anyagot, egyfajta alkalmazott kommunikációelméletet. A jelenlegi I. 1-es (könyvtár- és információtudományi alapok) csak ismeretelméleti szempontból foglalkozik az információval, az I. 2-es (bibliometria) csak a szakirodalom jelenségeivel (bár kétségtelenül vannak utalások benne az információhasználatra), s mintha hiányoznának az információ társadalmi, emberi, interperszonális dimenziója. Ezt nem pótolja a IV. 1-es (olvasás- és könyvtárszociológia) és a IV. 2-es (olvasáslélektan és -pedagógia) sem.

Hiányzik a szerzői jog átfogó tárgyalása is a kézikönyvből, bár a tárgymutató tanúsága szerint mind az öt kötetben felvetődik. Elképzelhető, hogy a dokumentumokkal mint a szellemi termékek hordozóival foglalkozó I. 3-as fejezetet kellene ezzel a témával kiegészíteni. Alighanem szervezesebb helye lenne itt, mint akár a könyvtárjogi (IV. 3.), akár a könyvtári modellt leíró (III. 10.), akár bármely más fejezetben.

Ha további hiányzó fejezetek vagy témakörök is felfedezhetők az I. kötetben, célszerű lenne mielőbb azonosítani őket, mert elképzelhető, hogy megírásuk nem egyszerű összefoglalása lenne adott ismereteknek, hanem könyvtár- és információtudományi adaptálásuk alkalmazott kutatási feladatot jelentene.

A II. kötetben a 4. fejezet ugyan elvezeti az olvasót az elektronikus adatbázisokig, mégis úgy érzem, érdemes lenne egy külön fejezetet szentelni az elektronikus források és adatbázisok építésének, szerkezetének, használatának, általában annak a közegnek, amely előállítja, kezeli, rendelkezésre bocsátja őket. S talán megérdemelné egy fejezetet itt a tájékoztatás módszertana, vagyis a rendelkezésre álló apparátus hasznosítása, használata, még akkor is, ha ez újabb átfedésekhez vezetne.

A III. kötet tartalmát talán nem szükséges egyelőre bővíteni; az átfedések kiküszöböléséről már esett szó, az egyes fejezetek tartalmát nyilván a fejlődésből következően finomítani és aktualizálni szükséges. Egy keretet adó írással esetleg mégis indokolt lenne kiegészíteni a kötetet, ugyanis fejezetei meglehetősen izoláltak egymástól. Egy tudomány- és művelődéstörténeti vázlat, amely magába foglalná a jelenlegi helyzet körképét is, adhatna alapot és vonatkozási pontokat, amelyekhez kötni lehetne az egyes könyvtár típusok, illetve a rendszerré váló könyvtári intézményegyüttes fejlődését és társadalmi szerepét. Lehetséges azonban a jelenlegi fejezetekben ezt a szempontot határozottabban érvényesítve megtakarítani a bővítést.

A IV. kötet első három fejezetét némileg kiegészítve, a kötet egésze talán lefedi a legfontosabb háttérterületeket. A IV. 1-es (olvasás- és könyvtárszociológia) fejezet érzékletes képet nyújt a hazai vizsgálatok eredményeiről, viszont hiányzik belőle az egyes könyvtárak vagy könyvtáregyüttesek társadalmi környezetét feltáró kutatások nemzetközi áttekintése, s az ilyen irányú kutatások módszertanának ismertetése; hadd tegyem hozzá, különös tekintettel a szakirodalmi informáltságra, információszerzésre. A IV. 2-es (olvasáslélektan és -pedagógia) fejezet is csak az egyik szektorát dolgozza fel a kérdéskörnek; feltétlenül kiegészítendő a szakmai, szakirodalmi információ lélektani vonatkozásaival. A IV. 3-as (könyvtárjog) fejezet erőssége a jogi alaptudnivalók hasznos összefoglalása és a magyar könyvtári jogalkotás ismertetése, de hiányzik belőle a fontosabb külföldi könyvtári jogszabályok bemutatása, a nemzetközi trendek felvázolása, s talán a könyvtári szabályzatok és a jogszabályok összefüggésének tárgyalása.

Az V. kötet nagy hiányossága, hogy terjedelmi okok miatt kimaradt belőle a magyar könyvtárügy kronológiája. A kiadó azonban jelezte készségét egy külön kötetben, a kézikönyvtől független megjelentetésére. Hiánypótló művet kaphatnánk kezünkbe. S talán remélhetnénk azt is, hogy ha nem

is az első kiadásban, de a következőben a magyar adatok mellett útjelzőkként megjelennének a nemzetközi könyvtári világ fejlődésének fontosabb dátumai is.

A könyvtári trendekkel foglalkozó V. 1-es fejezet nem kifejezetten segédlet jellegű, mégis ebbe a kötetbe került, mintegy összefoglalva az előzőket, és kitekintést nyújtva a távlatokra. Tematikai bővítése elképzelhető például a könyvtár- és információtudományi kutatás aktuális trendjeivel. Ugyanakkor az V. 3-as (szakirodalmi kalauz) fejezetbe kerülhetne egy áttekintés a kutatás műhelyeiről, közösségeiről, módszereiről, a tudományos minősítésről, a kiadói háttérrel stb. (Bár az igazat megvallva ez a témakör szerepelhetne a könyvtári rendszerrel foglalkozó III. 9-esben is.)

Most térhetünk vissza ahhoz a kiadói javaslatához, hogy állandóan megújuló tartalommal kellene újra meg újra megjelentetni az egyes köteteket. Szép és hasznos gondolat, de azt hiszem, hogy a hagyományos kiadói módszerekkel, papíralapon nehezen – ha egyáltalán – végrehajtható. A fejezetként, vagy akár kötetként való átfogalmazás, kiegészítés és korszerűsítés önmagában nem áll meg, mert a változtatások kihatnak a kézikönyv egészére. Elveszíthetjük azt az előnyt is, hogy a kézikönyv egészében képvisel egy bizonyos szemléletet, tükrözi a szakma állapotát egy adott szakaszban. A különböző időpontokban megjelenő átdolgozások a használókat könnyen dezorientálják, egymás mellett állva a polcon a különböző kiadásokhoz tartozó kötetek. S akkor nem is szoltunk arról, hogy ez a megoldás lehetetlenné teszi a mutatózást, s érvényteleníti az első kiadáshoz tartozó mutatókat a lapszámozás szükségszerű megváltoztatásával és újabb fogalmak bevezetésével. Jelenleg a tárgymutató az, amely a leginkább érzékelteti a feldolgozott anyag szerves egységét és szerteágazó kapcsolatait. Egy szó, mint száz, egy hagyományos kiadványt hagyományos módon lehet csak megújítani. Vagyis meg kell várni – az időközben jelentkező piaci keresletet utánnyomásokkal kielégítve –, amíg a kézikönyv tartalma – hogy úgy mondjam – kifutja magát, s megéri a helyzet egy új koncepció nyomán egy új, átdolgozott kiadás megjelentetésére. Erre persze időben fel kell készülni, a munkát máris elkezdni, a szerzőket megkeresni, a mondanivalót érlelni.

Azonban van egy másik út is, mégpedig a kézikönyvet elektronikus, vagy legalábbis hibrid módon, elektronikus és papíralapon egyidejűleg megjelentetni. Az elektronikus változat elbírja, sőt

megkívánja a folyamatos karbantartást (nem szólva az egyéb adódó lehetőségekről, mint például linkeket alkalmazni az irodalmi hivatkozások helyett vagy mellett, kapcsolatot teremteni más, részletkérdéseket feldolgozó dokumentumokkal, esetleg egyes részeit beemelni magába a kézikönyvbe, egyáltalán az elektronikus dokumentum adta lehetőségekkel élni), s ebből az „alappéldányból” esetenként, és igény szerint papírváltozatokat vagy CD-ROM-okat készíteni. A mutatózást ez esetben felválthatja a teljes szövegben való online keresés a hostnál lévő adatbázisban vagy helyben a CD-ROM-on; a papírváltozatokhoz – ha szükséges – félautomatikus módon lehetne kötetenként, illetve kinyomtatott egységenként mutatókat készíteni. Úgy vélem, alapos szakmai vitának kell megelőznie egy ilyen valóban korszerű formátumban való közzétételt, s gondoskodni kellene folyamatos karbantartásáról és gazdagításáról. Itt felmerül az a kérdés, vajon a kiadó felkészült-e már egy ilyesfajta szolgáltatásra, vagy megkeresi hozzá az alkalmas és hajlamos partnert. Ennél is fontosabb azonban, hogy a tartalom gondozásá-

val egy szinte állandó szerkesztőséget lenne célszerű megbízni.

De ne szaladjunk ennyire előre. Egyelőre rájuk át fejezetről fejezetre a kézikönyvet, s próbáljuk meg a következő, akár hagyományos, akár elektronikus kiadás kérdéseit meghányi-vetni, hogy valóban közös produktuma legyen a szakmának az a kézikönyv, amelyet a belépő új generációk kezébe adunk mint a szakmai tudnivalók kvintesszenciáját, mint az elmélet és gyakorlat fogós és egyszerűbb kérdéseinek megoldásához vezető útikalauzt, de amelyet az egész könyvtáros társadalom is haszonnal forgathat. Ha így fogjuk fel a kézikönyvet, sajnálom csak igazán, hogy nem *Sallai* és *Sebestyén*, az alapítók neve alatt jelent meg ez a kiadás, amelyet történetesen éppen *Horváth* és *Papp* szerkesztett, s amelynek következő módosulását ugyancsak a *Sallai* és *Sebestyén* lerakta alapokra építik majd a soron lévő szerkesztők.

Papp István

Beérkezett: 2003. VI. 23-án.

Internetarchívum gyermekirodalom gyűjtésére

Számítástechnikai, könyvtártudományi, oktatási, művészeti és pszichológiai kutatók nagyszabású projektet indítottak *Nemzetközi Digitális Gyermekkönyvtár*, 3–13 éves gyerekek digitális irodalmi archívumának létesítésére. Az állomány jelenleg 27 kultúra 15 nyelven publikált műveiből áll. A prototípus 200 művet tartalmaz, amelyet a Kongresszusi Könyvtár digitalizált. A következő öt évben az archívumot 10 000 kötetes könyvtárrá kívánják bővíteni. A fejlesztés fázisai: interfésztesztelés, kísérletek digitalizálási eljárásokkal, tárolás, vizsszakeresés, annotálás és terjesztési módszerek fejlesztése, igényfelmérés, inputeljárások szerzők, alkotók és kiadók részéről, megfelelő kompenzációs eljárás kidolgozása.

További információ: www.icdlbooks.org

/Information Retrieval and Library Automation, 38. köt. 6. sz. 2002. p. 9./

(R. P.)

Teljes szövegű dokumentumok elérése

A *Royal Society of Chemistry (RSC)* elektronikus folyóirat-előfizetői számára most új dokumentum-elérési lehetőségek valósulnak meg. Az ugróponatok segítségével a bibliográfiai hivatkozásokból kiindulva, a folyóiratok online teljes szövegű változatai értéknövelt szolgáltatás keretében érhetők el. Az RSC Reference Link nevű szolgáltatása a következő lehetőségeket kínálja: ingyenes hozzáférés a Chemical Abstracts Service összefoglalóihoz a ChemPorton keresztül; az elektronikusan elérhető teljes szövegű cikkekhez hozzáférés a kiadói szerveren keresztül; jövőbeni tervként az RSC dokumentummásolat-küldő szolgáltatás elérése.

További információ: www.rsc.org

/RSC News, 2003. május 29. 1 p./

(K. Á.)